

LİNİN TARİHİ SÖZ VARLIĞINDAN BİR ÖRNEK (İNCİMEK)

PAŞA YAVUZARSLAN*

Özet: Bu yazıda Türk dilinin tarihî söz varlığında yer alan incimek fiilinin türevleri, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden örnekler verilerek tespit edilmeye çalışılmıştır. İncimək fiilinin dönüşlülük biçimi genişletilmiş, hüçümi olan incin- türevinden hareketle, Türk dilinde geçişsiz fiillerin dönüşlülük biçimiyle genişletilmiş biçimlerinde görülen söz dizimsel özellikler belirlenmiştir.

Anahtar kelimeler: Karşılaştırmalı dil bilimi, incimek fiili, Etimoloji, Çatı.

TÜRK DİLİ

* Bu makale, bu çalışmada Türk dilinin tarihî söz varlığında yer alan incimek fiilinin türevleri, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden örnekler verilerek tespit edilmeye çalışılmıştır. İncimək fiilinin dönüşlülük biçimiyle genişletilmiş, hüçümi olan incin- türevinden hareketle, Türk dilinde geçişsiz fiillerin dönüşlülük biçimiyle genişletilmiş biçimlerinde görülen söz dizimsel özellikler belirlenmiştir.

Abstract:

“*incit-* = İncitmek. Bk. öşendir-; -ti 10.b-9, 21b-9. s.178. تقاقل: incitti (انجیتی) [Türkmenler buna “öşendirdi” derler]. s.19.; شوش: incitti.” (انجیتی) (Et-Tuhfet-üz-Zekiyye, s.41.).

Bir başka Kıpçak sahası eseri olan *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*⁹'de *inci-* fiilinin *inçu-* ülevi şu örnekte geçmektedir:

“*inçit-* (t): İncitmek, eziyet vermek 297a/1 (1) s.539.; 297a (1) *Taқы inçitmegey dervişlerni azuksız çıtuğı üçün.*” (s.333.)

Ali Fehmi Karamanlıoğlu'nun yayınladığı Seyf-i Sarâyî'nin *Gülîstan Tercümesi*¹⁰ adlı Kıpçak eserinde ise, *inci-* fiilinin hem *incin-* hem de *incit-* türevleri bulunmaktadır:

“*inçin-* İncinmek 273/8, s.277.; *anası inçinip* (اینجینپ) *rüstem-ge ayıttı.* s.136. (*Gülîstan Tercümesi*).

inçit- İncitmek 72/6; 201/7; 46/10; 201/8, s.277. (*Gülîstan Tercümesi*).

“cânever incitmiş (انجتمیشی) yok”. 46 (23b)/10. (*Gülîstan Tercümesi*).

“*haṭā kıldım seni yazuksız incittim* (انجتم)”. 73(37a)/6.). (*Gülîstan Tercümesi*).

“cânever incitmiş (انجتمیشی) yok”. 46 (23b)/10. (*Gülîstan Tercümesi*).

bir kişi-ni inçitseñ (اینجیتسانک) *dağı soñra yüz rāhetiñ (8) tigse ol inçitmegiñ* (اینجیتماکینک) *anıñ yādından kitmes.* 201(101a)/7-8. (*Gülîstan Tercümesi*).

Karamanlıoğlu tarafından *inçin* – ve *inçit-* biçiminde okunmuş bu örneklerin eski yazılı faksimilede imlâları c (ç) 'li olup kelimenin türevleri, Kıpçak Türkçesi imlâ geleneğine bağlı olarak /ç/ ile okunmuştur. Örneğin türevleri yer aldığı örneklerde ve tarihî metinlerde /ç/ ile olup, örnek *Gülîstan Tercümesinde incin-* biçiminde yeniden kurulmalıdır. Ancak bu eserde, Arap alfabesi kullanıldığından Türk dilindeki /ç/ ve /c/ ayrımını imlâda göstermek için her zaman ayrı bir işaret kullanılmamıştır.¹¹ Bu sebeple kelimenin daha çok Güney-Batı grubu Türk lehçelerinde geçtiğini dikkate alarak, *incin-* ve *incit-* biçimlerini, Memlûk Kıpçakçasındaki Oğuzcalaşmanın leksikal örnekleri olarak kabul edebiliriz.

⁹ *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin*, TDK, Ankara 1992. (hazırlayan: Doç.Dr. Recep Toparlı).

¹⁰ Seyf-i Sarâyî, *Gülîstan Tercümesi (Kitâb Gülîstan bi't-Türki)*, TDK, Ankara 1989. (hazırlayan: Doç.Dr. Ali Feri Karamanlıoğlu).

¹¹ A.g.e., s. XLII.

incin-: ‘Kırılmak, rahatsız olmak, gücenmek’. *İncinürem dostlar şöhetinden ki yavuz hulkumu eyü gösterürler, aybunu hüner ve kemâl bilürler.* (Mâhîmû’ü’l-î Kâdî-i Mânîvâş *Gülîstan Tercümesi* /49a).¹⁴

incinişmek: Birbirinden incinmek. “Beninle babam arasında incinişmek ve ben ol hususta yemin eylemek vâki” olmadı. (*Rahat. XVI. 377*). (*TTS III*, s.2081).

incitmek: İncitmek. “Bana incinmesi o sevdiğimin niceye dek / Nicebir ya beni incitmek idüp durmaya dek (*D.B. XVI.130*)”. (*TTS III*, s.2081).

Radloff, *Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi*¹⁵ adlı eserinde kelimenin türevlerini şu şekilde tespit etmiştir:

inci- (v) اِنجيمك (Osm.) 1.получить легкое повреждение, переломъ - eine leichte Beschädigung erleiden, sich etwas brechen (ein Bein, das Schlüsselbien etc.) (Lh. Parmak kemik kol kırılmak), 2. страдать, тосковать, иметь боль - leiden, Kummer haben Schmerz haben. (*Radloff. Tom I/II*, s.1453).

incik [اِنجيك (Osm. Ad.), von inci+k] 1. (Osm.) легкий переломъ, незначительное повреждение - ein leichter Bruch, eine unbedeute Verletzung, 2. (Ad.), тоскование, печаль - die Verleüung, her Kummer. (*Radloff. Tom I/II*, s.1453).

incin [اِنجين (Osm.), von inci+n] огорчение, печаль - die Sorge, der Kummer. (*Radloff I/II*, s.1453).

incin- (v) [Krm. اِنجينمك (Osm.), von inci+n] печалиться, быть в сотряянии, беспокоиться = sich kümmern, sich besorgen, sich unruhig machen, sich unruhig machen; **incinmiş** оскорбленный, печальный, угрюмый – beleidigt, traurig, verdriesslich. (*Radloff I/II*, s.1454).

incit- (v) [اِنجيتمك (Osm.), von inci+t] причинить печаль, боль - Kummer verursachen, Schmerzen hervorbringen. (*Radloff. Tom I/II*, s.1454).

incitme [اِنجيتمه (Osm.), von incit+me] 1) невылечимая болезнь, водянка, мочеизнурительная болезнь -eine unheilbare Krankheit, die Wassersucht, Züskerkrankheit; beni incitme, incitme beni рак -der Krebs, Krebs Schaden. 2. невыносимая боль -unerträgliches Schmerz. (*Radloff. Tom I/II*, s.1454).

¹⁴ Mâhîmû’ü’l-î Kâdî-i Mânîvâş, *Gülîstan Tercümesi* (*Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük*), TDK, Ankara, 1993, (Hazırlayan: Doç.Dr. Mustafa Özkan)

¹⁵ Dr. W. Radloff, *Wörterbuches der Türk – Dialekte*, St. Pétersbuurg, 1906

Bu kelime, Güney-Batı grubunda yer alan çağdaş Türk lehçelerinin sözlüklerinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra Özbek Türkçesi sözlüklerinde de kullanılmakta olduğunu bu saydığım sözlüklerden tespit edebiliyoruz¹⁶.

Bu fiil, Oğuz grubu lehçelerinden Türkmen Türkçesinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bugünkü Türkiye Türkçesinin sözlüklerinde bulunmayıp, arkaik biçim olarak eski sözlüklerde yer alan *inci-* fiilinin, Türkmen Türkçesinde *inca-* (< *inci-*) biçimi, kullanımını sürdürmektedir.

incamak (ЫНЖАМАК): 1. Birinden gövün galmak, gövni degilmek. *Ol boyı uzak oylanani için, bütün pikiri garişip, kimden incayanana, kigenyenine –de düşünmeyerdi, dişe özünde bir nerazılık duyardı* («Sovyet Edebiyatı» Jurnalı). 2. Hırap bolup başlamak, ıslanıp başlamak, zayalanı (et, gök önümler hakkında). 3. Hırluk görmek, azap çekmek, cebir, sü çekmek. (*Türkmen Diliniñ Sözlügi*, Aşgabat-1962, s.785a).

incatmak (ЫНЖАТМАК): 1. Biriniñ gövnüni galdırmak, gövnüne degn *Hezir Veli, oglum, meni incatman, Yene okuvıñı etdir sen dövam, Alım bo yetiş, şol meniñ tamam* («Sovyet Edebiyatı» Jurnalı). 2. Hıraplanı zayalamak, ıslandırmak (et, gök önümler hakkında). 3. Ez'et bermek, a bermek, hırlıamak. (*Türkmen Diliniñ Sözlügi*, Aşgabat-1962, s.785a).

Bu fiilin, Azerî ve Türkiye Türkçesindeki *-n* (dönüşlük) eki genişletilmiş biçimi olan *incin-*, Türkmençe sözlüklerde yer almamakta. Türkmen Türkçesinde *inca-* fiili geçişsiz, *incat-* biçimi ise, ettirgendir. Bu durumu, Rusça-Türkmençe ve Türkmençe-Rusça kaleme alınmış iki sözlüklerde de tespit etmek mümkündür.¹⁷

Azerî Türkçesinin yazı dili ve ağızlarında kullanılmakta olan *in* fiilinden türemiş gövdeler de bulunmaktadır.¹⁸

¹⁶ **incimoq** (инжимок): *диал.* Ранжимок.; **incitmoq** (инжитмок) **инжимок** *фл. орт* (*Uzbek Tilining İzoqli Lugati I (A-R)*, Moskva, 1981, s.328). **incit-** (**инжит-**) *vb.* upset, hurt, offend. Уни инжитма!, don't upset him!, (*Uzbek-English Dictionary* (Compiled by Natalie Waterson), Oxford University Press 1980, s.44).; **инжимок** *с.м.* **ранжитмок.** (?) **инжилмок** *обл.* обижаться; огорчаться, печалиться. (*Узбекско-Русский Словарь*, Академия Наук Узбекской ССР Институт Языка Литературы им. А. С. Пушкина, Москва-1959, s.179a).

¹⁷ **incitmak** [ынжытмак] обидеть, сов. кого-что 1. (нанести обиду).; **incan** [ынжамак] обидеться, сов. на кого-что. (*Russko-Turkmenkiy Slovar'*, Moskva 19 s.396). ; **incatmak** [ынжатмак] *понуđ.* *от* ынжамак 1. огорчать; обижать допускать порчу (*продуктов*). (*Turkmenşko-Ruskiy Slovar'*, Moskva 1968, s.771)

¹⁸ **inciklik**, **incime**: обида.; **incitmek**: обидеть.; **incimek**: обидеться.; **inciden**: обиди (*tez*) **incime**: обидчивость.; (*tez*) **inciyen**: обидчивый.; (*adam*) **inciden**: обидч

incimek (инжимәк) f. 1. Eziyyet çekmek, ağır hiss étmek. *Éşgin yolunda gäm vérä üz, aşıg incimez. S.Ä. Şirvânî. Varlığını hiss étmirdi, çünkü ona daş deydikde béle, déyesen, incimir ve gırçınmırdı. M.S. Ordubadi İncimiş, yorulmuş Güllara artıg harayının héç bir yére çatmayacağını görüp ala gözlerinden yaş elemeye başladı. E. Veliyév. 2. Küsmek, gelbi gırılmaq, ...singıyır. Nécılemişem incinibşey: xéne, éx. Gülbədən menden? Gülbədən: Ancag bacığızı, uzun sözün gıçası, biz senden incimişik. C. Cabbarlı...vb. (Azərbaycan Dilinin İzaflı Lügəti, П.чилд д-ј, Елм Нәшријјаты, Бақы-1980, s.413b).*

incinmek (инжинмәк) (Klas.). *bax. incimek* (инжимәк). *Gérçek möhübbe cövrü cefa çünkü yar éder; Nécün cefadan incine, gemden melul ola. Nesimi. İncinme ki, senden oldu tegsir. Mesihî. Menden incinipdir ol üzü*

inci- 'darılmak, incinmek' 510.s. "Alhas çemen adlı menzile düşüb dincelmeli oldular. Oraya kimi Necefhan ğızı danışdırmadı. Necefhan béle fikir éledi ki, ğıza el vursam ğız menden inciye, ..." (Ehliman Ahundov (Derleyip Düzenleyen), *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, (Türkçe viriyazısına aktaran, "Giriş" ve "Sözlük" bölümlerini yazan Semih Tezcan), 2. Baskı, TDK, Ankara 1994, 314/28).

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere, Çağdaş Türkiye Türkçesinin söz varlığında *incin-* ve *incit-* biçimlerinde yaşayan arkaik *inci-* kökünün Azerî Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesindeki gibi *inci-*, *incin-*, *incis-*, *incit-* biçimleri varlığını devam ettirmektedir. Azerî Türkçesi sözlüğünde *inci-* fiili, çatı bakımından *incin-* fiili ile eş konumda gösterilmiştir.

incit- fiili çeşitli türevleriyle, Batı Türkçesinin Irak'ta konuşulan ağızlarında da kullanılmaktadır:

"**incig-incipik** ağrı, sızı, acı **incigi olmağ** ağrısı olmak.; **incimeğ** ağrımak.; **incinmeğ** 1) kırılmak (birisinden). 2) ağrımak (yara).; **incitmeğ** ağrıtmak (yara veya hastalık)." (Habib Hümmizali, *Kerkük: Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük: Vakfi Yayını, İstanbul 2003, s.206).

Türk lehçelerinin söz varlığını içeren ve Türk dilinin temel sözlüklerinden biri olan Hüseyin Kâzım Kadri'nin sözlüğü¹⁹nde kelimenin değişik biçimleri yer almaktadır:

incimək, (انجيمك), İndijiməkçi 'Çağatay- 'fazım- 'incimək, müteallim ve muztarip olmak; gönli kalmak, dil-âzürde olmak. *incik* -sıfat- müteallim, dil-âzürde, (H. K. Kadri, *Türk Lügati I*, s. 456).

incinmek (انجمنك) fiilimsel Azerî müfeyyizinde bulunur.

incinmek (انجمنك) fiilimsel Azerî müfeyyizinde bulunur.

incinmek (انجمنك) fiilimsel Azerî müfeyyizinde bulunur.

incinmek (انجمنك) fiilimsel Azerî müfeyyizinde bulunur.

incinmek (انجمنك) fiilimsel Azerî müfeyyizinde bulunur.

Kâmûs-i Türkî'de *filin inci-* ve *incin-* biçimi var mıdır, ancak bu

yüklemiştir. Ancak bu fiilin köken olarak Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki *renc+i-* ya da *rānci-* fiiliyle hiç bir ilgisi yoktur. Yukarıda da değindiğimiz üzere karşılaştırma Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin söz varlığındaki *renci-* fiiliyle değil de, Türk dilinin tarihî lehçelerinde yer alan *inci-* köküyle ya da diğer Türk lehçelerinin birinci el kaynaklarından alınan örneklerle yapılmalıydı. Bu tür karşılaştırma çalışmalarında alanı ve konunun türünü sınırlamak ve belirlemek önemlidir; bir fiilin karşılaştırılırken -anlam yönü ve kullanımı hariç- fiil ses değişmelerine uğramış olsa bile aynı kök üzerinde olmalıdır. Yoksa alıntı bir ismin Türkçelerle genişletilmiş biçiminden oluşan bir fiille, Türkçe fiil kökünü morfolojik olarak karşılaştırmak bu örnekte de olduğu üzere yanlışlara sebep olur.

Kaynaklar

- Dr. W. Radloff, *Wörterbuches der Türk-Dialekte*, St. Pétersbuurg, 1905.
Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 1995, (Ruşadan Çeviren: Yard. Doç. Dr. İklil Kurban).
Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fi'l-Lûgat-it-Türkiyye, TDK, İstanbul 1945. (çeviren: B. Atalay).
Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lügati*, I.c., İstanbul 1927.
İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin, TDK, Ankara 1992. (hazırlayan: Doç. Dr. Recep Toparlı).
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.
Kâşgarlı Mahmud. *Dîvânü Lûeatî't-Türk*. Kültür Bakanlığı, Ankara 1999.

8. S. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

9. S. G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

10. *Sanglawi A Persian Guide to the Turkish Language*, by Muhammad Mahdî Nân. Facsimile Text With an Introduction and Indices, by Sir Gerard Clauson. London 1960.

11. Seydi Sarâyî, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gulistan bi't-Türkî)*, TDK, Ankara 1989, (hazırlayan: Doç. Dr. Ali Fehmi Karamanhoğlu).

12. *Turkmenisko-Russkiy Slovar'*, Moskva 1968.

